

Bartholinernes Pilenborg og Rømers Observatorium Tusculanum i Vridsløsemagle.

Af Museumsinspektør *Hans Kjær.*

Egnen mellem Kjøbenhavn og Roskilde har i ældre Tid kun sjælden lokket Hovedstadens Beboere til sig til kortere eller længere Landophold. Skov og Sø og navnlig Sundet Nord for Byen havde større Tiltrækning, i tidligere Aarhundreder som i vore Dage. Længere end en god Mils Vej fra Byen havde man ingen Interesser. Omtrent ved denne Grænse standser betegnende nok de forskellige gamle Specialkort. Der skulde noget særligt til, for at man skulde gaa længere ud.

Naar derfor Vridsløsemagle en Tid i første Halvdel af 18. Aarh. ved Sommertid husede Familier af de i hvert Fald ved Universitetet toneangivende Kredse, havde det sin egen Sammenhæng. Byen var en ren Bondeby, med Fæstegaardene liggende tætsluttede omkring et lavere Parti, Forlængelsen af det smalle lave Drag, der fra nuv. Stenagergaard strækker sig i vestlig Retning. Men 4 af Gaardene var af „de Højlærdes Bønder“, tilhørte Universitetet. Forholdet var det, at Afgiften af Gaardene udgjorde en Del af bestemte Professoraters Indtægter. Men Ordningen var tillige den, at Indehaveren af det paagældende Embede var Universitetets Stedfortræder overfor Bønderne og ved Fæsteledighed bortfæstede Gaarden. Der kom, om vedkommende selv vilde, let et patriarkalsk Forhold, hvorom en i Kvæsturen bevaret enorm Fæsteprotokol (1698—1832) indeholder adskillige Vidnesbyrd.¹⁾

¹⁾ Ofte anføres, at den nye Fæster har ægtet eller vil ægte Formandens Enke; 1758: Fæsteren ægter Formandens Datter og giver

Ved 1700 var det Medlemmer af Slægten Bartholin, der indehavde de Professorater, som udøvede Patronatsretten over Universitetsgaardene i Vridsløsemagle. Og Slægten maa have fattet Interesse for Stedet. Den erhvervede senere en Ejendomsgaard i Byen, og vistnok ved Begyndelsen af 18. Aarhundrede byggede Brødrene Caspar og Hans Bartholin et Landsted i „Vritzløsemagle“.

Det ældste Sted, hvor dette Landsted er omtalt, synes at være i Referaterne fra Konsistoriums Møder, opbevarede i Universitetsbiblioteket. Under 19. Sept. 1705 findes følgende:

Som Justitz Raad Casper Bartholin og Hans Broder Dr. Hans Bartholin have opbyggt udi Vritzløse Bye paa Theologi II Grund udi een Pilehave tvert ofver for Erich Peder-sens iboende Gaard een Bygning, og samme Bygning til-forn efter Consistorii slutning (o: Beslutning) er forundet at maae tilhøre dem og deres arfvinger, og de nu derpaa have begieret Constistorii Bref og Bevilning, da blev slut-tet, at denne skulde meddelis under Rectoris Sigillo og Se-cretarii Haand, at samme Bygning, som den allerede sat er og herefter sat vorder, skulde tilhøre dennem og deris arf-vinger, hvorimod de til aarlig Jordskyld af samme Platz, saa som dend nu indhegnet og af dem bebyggt er, skal be-tale til dend af Professoribus, som nyder Stipendium Theo-logi II, Penge een Rixdaler aarlig Jordskyld, og blev ellers afhandlet, at bemeldte Bygning og Platz icke maatte af-staaes eller overdrages af dem og deres arfvinger til nogen fremmed uden Universitetets Tilladelse.¹⁾

Den anden Hovedefterretning om dette Landsted findes i et astronomisk Skrift, nemlig hos Rømers Elev, den senere Pro-

Sønnen, „som uden at have nydt nogen Løn fra Stedet har holdt Gaarden med Moderen, hvad mellem dem er akkorderet“. Et af de ejendommeligste Fæstebreve er udstedt ²⁷/₁₂ 1774 af Nic. Edinger Balle (den velkendte Lærebogsforfatter) paa „den halve Del af den Gaard i W., som Laurs Pedersens Enke bebor“; den bortfæstes efter hendes eget Forlangende til Sønnen Peder Larsen paa de Vil-kaar, at han „ey maa gifte sig, saalænge hun (Moderen) er rørig og kan forestaa Husholdningen og det indvendige“. Og hvis Sønnen dør før Moderen, maa hun overdrage hans Halvdel til en anden af Familien, som dertil kunde „eragtes bequem“. — Sønnen døde før Moderen; 1781 fratraadte hun „formedelst Alderdoms Skyld“ sin Halvdel.

1) Retskrivningen her lempet.

fessor, P. Horrebow i hans *Basis Astronomiae*, 1735, § 363. I Oversættelse lyder det saaledes:

Stedets Yndighed havde lokket den berømmelige Bartholinske Familie, af hvilken paa Grund af dobbelt og snævert Svogerskab Salig Hr. Rømer regnedes som Medlem, til ved Landsbyen Vridsløsemagle at bygge sig et mere fint end storladent Hus, som de paa Grund af de talrige Pile havde kaldt Pilenborg, for at Familiens Medlemmer kunde have et Sted, hvortil de fra Tid til anden kunde trække sig tilbage, naar de var fri for Byens Krav og vilde leve for sig selv og deres æstetiske Glæder („deres egne Muser“).

Endvidere tilføjes: Rømers Observatorium Tusculanum laa omtrent 100 Geometriske Passus fra dette Sted, omtrent mod Nordøst (quasi versus euro-boream), opført paa et højere Sted paa det aabne Plateau, og det havde det astronomiske Taarn (= Rundetaarn) i Øst.

„Pilenborg“ har i Litteraturen af og til været nævnt, mest dog i Forbigaaende og i ret stereotype, men næppe helt vel begrundede Vendinger. Sædvanlig henføres det til et ældre Slægtled i Familien Bartholin, saaledes af L. Bobé¹⁾ til Johan Frederik Bartholin, † 1708. Gennemlæses imidlertid Konsistoriums Beslutning uden forudfattet Mening, kan den naturligt kun forstaas saaledes, at Brødrene Caspar og Hans Bartholin ved en Art Laasebrev sikrer sig Grunden til det Landsted, som de en Tid, men vel næppe altfor lang Tid, forud har opført, i Henhold til en tidligere („tilforn“) givet Konsistoriebeslutning, der aabenbart har været af mere foreløbig Karakter og ikke har ført til Udfærdigelse af noget Dokument²⁾. Der nævnes intet om noget ældre Hus, ej heller andre Personer end de to Brødre. Havde „Pilenborg“ haft nogen Historie forud, var det efter Datidens sædvanlige Udtryksformer nok paa en eller anden Maade kommet frem i Teksten.

Naar Horrebow siger, at Rømer paa Grund af nært og dobbelt Svogerskab (affinitas) regnedes til Bartholinernes Familie, sigtes til Rømers Ægteskab. Han havde første Gang været gift med de to Brødres Sødskendebarn, Rasmus Bar-

¹⁾ Fra Renaissance til Empire, 1916, S. 15.

²⁾ Den har ikke kunnet findes i Acta Consistorii. Dog synes der forud, i alt Fald 1702, at have været indrettet et Sommerbo derude, men vist i selve Gaarden. I Sengeløse Sogns Daabsprotokol nævnes: D. Bartholins Hus, Erich Pedersens bolig.

tholins Datter Anne Marie. Hun døde imidlertid allerede 1694, og Rømer havde derefter 1699 ægtet den ganske unge Else Magdalene, Caspar Bartholins Datter. Trods stor Aldersforskel blev det efter alt at dømme et lykkeligt Ægteskab, og det var da ganske naturligt, at Rømer færdedes i sin Svigerfaders Landsted. Man undres maaske over, at han ikke selv byggede sig et Sommerhus. Men dels var det ingenlunde almindeligt i Datiden at have sit eget Hus til Sommerophold, dels ligger det nær at tænke sig, at Rømers store Optagethed, bl. a. i de senere Aar af hans Liv som Politimester i Kjøbenhavn, gjorde det mindre lokkende for ham at bekoste sig eget Landsted. I hvert Fald har han aabenbart følt sig som hjemme paa Pilenborg, idet han i Landstedets Nærhed for egne Midler indrettede sig det Privatobservatorium, der er kendt under Navn af *Observatorium Tusculanum*. Rundetaarn, det officielle Observatorium, var allerede dengang ved sin Beliggenhed midt i Byen mindre egnet. Det Observatorium, som Rømer tidligere havde indrettet sig i sin Professorbolig i Kannikestræde, kunde i hvert Fald kun blive en Nødhjælp for at udnytte hvert ledigt Øjeblik. Tusculanum blev aabenbart det, han særlig yndede, og dethar en egen Stilling i dansk Astronomis Historie, som gør det naturligt at forsøge at bestemme dets Plads i Terrænet.

Tusculanums Betydning var man nu aabenbart heller ikke i Tvivl om paa Pilenborg. Dette fremgaar klart af det tredje direkte Vidnesbyrd om dette Landsted, Digtet: „Over Lysthuset Pilenborg“, som findes bevaret i et Haandskriftbind i Kgl. Bibliotek (Thott, 40, 4°, 1523, Nr. 34), tidligere udgivet ved C. Behrend¹⁾. Det formodes af Udgiveren, at Digtet har været bestemt til at opsættes paa en Tavle ell. lign. paa selve Pilenborg²⁾. Det kan dog vist ikke være rigtigt. Baade Digtets Længde og hele Karakter taler derimod. Langt snarere er det blevet til ved en eller anden festlig Lejlighed, ret snart efter at Huset har staaet færdigt, jeg skulde tro hen paa Aar 1705, da baade Tusculanum og Pilenborg har været opførte. Digtet skal være forfattet af Etatsraad (Caspar) Bartholin:

¹⁾ Fra Arkiv og Museum IV, 534.

²⁾ Dette synes L. Bobé at have accepteret, i det der anf. St. siges, at „en Indskrift paa Gaarden fortalte“ om dens Bygning, hvorefter de 4 første Linier citeres.

Piile Stumper, som her stode,
 Nællre iblandt Steen og Grus
 Haver vi opdyt med Roode
 for at bygge dette Huus.
 Spørger, hvorfor denne Bolig,
 som vi kalde Pilenborg,
 er opbyggt? — at vi der rolig
 kunde uden nogen Sorg
 stundum leve; thi der vanker
 dette gode, at vi er
 fri for uroe, fri for tanker,
 tusinde bekymringer.
 Aske, Elme, Ælle, Linde,
 Piile, som her planted staar,

skal til Bartholineres minde
 Blive, til dend pladtz forgaar.
 Og til Rømers ævig Ære
 skal, saa længe verden staar,
 Pilenborrigs backe være,
 hvor Astronomien faar
 sin fuldkommenhed og rettis
 ind med saadan kunstig Art,
 at for allis øyne settis
 Himlens Løb og Stjerner Fart.
 Siig da ey, at vore penge
 vi paa dette Sted har spilt
 uden Nytte, alt saa længe
 her saa nyttigt er bestilt.

Ogsaa Ordene i dette Rim taler kun om *et* Pilenborg, og ikke om Fornylse af noget ældre Hus, men saa tydeligt som ønskeligt om en Bygning paa en nylig ryddet Grund. Naar der tales om „Pilenborgs Bakke“, hvormed jo kun kan menes Observatorium Tusculanum, er det med digterisk Frihed. Udover de nærmeste Omgivelser har der ikke hørt Jord til Pilenborg, og Observatoriet laa, som det senere skal vises, paa en lejet Grund. Men det er med største Ret, at Tusculanum og Pilenborg nævnes sammen. Thi det var just Forbindelsen Bartholin-Rømer, som en kort Aarrække gjorde den beskedne Bondeby Vridsløsemagle til et kendt Sted i den større Verden. Rimets Ord om Pilenborgs Bakke, som skulde være til „Rømers evig Ære“, blev til Virkelighed. Tusculanum er aabenbart hurtigt blevet et Sted, som Rømer særlig yndede. Og naar Pilenborg overhovedet mindes i Eftertiden, skyldes det Rømer mere end Ejerne. I Samtiden har dette vel nok været anderledes, i alt Fald for Beboerne i Vridsløsemagle, for hvem Bartholinerne var Herskabet.

Der har været megen Tvivl om, hvor Pilenborg egentlig laa. Gennemses den topografiske Litteratur, findes Angivelser, der bevæger sig fra Vridsløsemagle By til Roskilde Kro ved den gamle Landevej, helt mod Øst, ved Skellet til Herstedvester Sogn. Horrebow bruger Udtrykket *ved* Vridsløsemagle. Imidlertid er det muligt ved at gaa til Originaldokumenterne og ved at søge Bekræftelse paa selve Pladsen at naa temmelig Sikkerhed.

I Universitetskvæsturens Arkiv findes, som allerede nævnt, en „Fæsteprotokol for Kjøbenhavns Universitets Gods 1692—1832“, en Art Kopibog nærmest, dog gennem Aarene af lidt forskellig Karakter; adskillige Fæstebreve har faaet Originalunderskrifter. S. 400 findes et Fæstebrev Nr. 45701 (!), udstedt 16. Juli 1732 af „Bartholin“, angaaende „den Gaard, som Erich Pedersen nu sidst fradøede“, og som nu gives i Fæste til „Erich Hansen, fød udi Marberg“ (o: Marbjerg, ved Hedehusene). Heri findes følgende særlige Passus:

Dog er udi dette Fæste undtaget den Plads tvært ofver for Gaarden, hvor *Pilenborg* Bygning paastaar, tilligemed den deel af Enghafgen, som med piiler og træer besat og indhegnet er.....

Det drejer sig herefter om at fastslaa, hvad det var for en Gaard, som Erik Hansen fik i Fæste 1732. Og dette lader sig endnu gøre, dels gennem den ovennævnte Fæsteprotokol, dels gennem de fra Udskiftningstiden 1780—1812 bevarede Kort, væsentlig i Matrikulsarkivet, dels endelig gennem Sengeløse Sogns Kirkebøger. Ved Udskiftningstiden hed den „Rødekjærsgaarden“. Nu eksisterer den ikke mere som særskilt Gaard, men er med en anden Gaardlod sammenlagt til nuv. Stenagergaard. Vridsløsemagle By bestod indtil Udskiftningen af 2 Rækker Gaarde, en nordlig og en sydlig, paa hver sin Side af den Lavning, som afslutter det Engdrag, der strækker sig fra Byen omtrent til Sogneskellet i Øst. I selve Lavningen laa forskellige Gadehuse, Gaardene derimod lidt højere i en snæver, mod Vest lukket Bue. Erik Pedersens, fra 1732 Erik Hansens Gaard var den østligste i den nordre Gaardrække. Et Kort i Universitetskvæsturen, med Aarstal 1812, viser endnu Gaardens Bygninger paa den gamle Plads.

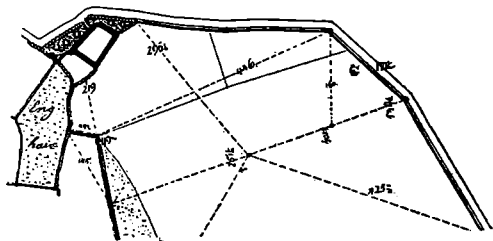

Fig. 1. Enghaven (t. v.); Erik Pedersens Gaard; efter Kort i Kvæsturen.

Partiet nærmest Byen er gengivet her i Fig. 1. Foroven til venstre ses Gaardens anselige, firlængede Bygning i en karakteristisk skæv Firkant. Og strax nedenfor ligger Enghaven, halvt isoleret fra Gaardens øvrige Jord. Her er altsaa Stedet, hvor Pilenborgs Tomt maa søges.

Det kunde synes at være et noget mærkeligt Sted at lægge et „Lysthus“. Overhovedet er der udover den Bartholin-Rømerske Periode næppe noget Tidspunkt, hvor Vridsløsemagle er blevet Sommerkvarter for Folk fra Kjøbenhavn. Landsbyen laa for langt ude, udenfor Stadens „Interessesfære“, og den bød hverken paa nem Adgang til Sø eller Skov. Naar desuagtet Bartholinerne byggede her, laa det selvfølgelig i første Linie i den økonomiske Tilknytning til Universitetets Fæstebønder. For øvrigt erhvervede de sig senere ogsaa selv Ejendoms gods i Byen. Men desuden var man i Datiden ikke naaet til Nutidens Krav til Sommerophold. Det var selve *Landlivet*, der havde Tiltrækning. Og egentlig afsides kan Stedet ikke kaldes, heller ikke i Datiden. Man kunde uden Vanskelighed se Kjøbenhavns Volde, og Hovedlandevejen løb nær forbi.

Som Byggeplads betragtet er *Enghaven* vel ikke af de allerbedste. Dette gælder dog især den sydlige Del, som i alt Fald til Tider er fugtig. Den nordre Del er noget højere og temmelig tør. En Bygning kunde meget vel opføres her.

Enghaven har endnu ganske de samme Grænser som ved Udskiftningen, og det var da nærliggende at forsøge, om ikke en Undersøgelse paa Stedet kunde bringe Vished med Hensyn til Stedet for Pilenborg. Allerede i 1919 havde i øvrigt Gaardejer *N. L. Nielsen*, Vridsløsemagle, til mig udtalt Formodning om, at dette maatte være Stedet, og at der nok var noget at finde, om man prøvede en Gravning. Enghaven har paa den vestre Side, ind mod Byen, en temmelig stor Skelgrøft. Da den blev gravet, fortalte han, traf man et Par større Sten i Grunden og Stumper af røde Mursten. Efter Aftale med Ingeniør Alex. Foss, hvem Anledningen til denne Undersøgelse skyldes, besluttede vi da at forsøge Spadens Hjælp, en Dag i Midten af April d. A.¹⁾

¹⁾ Paa dette Sted ønsker jeg at bringe Gaardejer *N. L. Nielsen* en varm Tak for intelligent, interesseret Samarbejde i Spørgsmaalet Pilenborg, idet jeg tilføjer, at navnlig Kirkebogsundersøgelserne

Pladsen var ganske jævn, men kendeligt højere end den øvrige Del af Enghaven. To større Sten stak frem i Kanten af Skelgrøften, den nordre anelig, $0,9 \times 0,6 \times 0,4$ m, den søndre noget mindre, $0,7 \times 0,4 \times 0,25$ m. De saa stærkt ud til at være Grundsten. Der lagdes saa forskellige Længde- og Tværgravninger, hvorved det viste sig, at der paa et bestemt afgrænset Omraade langs Vestsiden af Enghaven, over en Længde af ca. 15,7 m i nær N.—S., en Bredde af 7,8 m, fandtes Bygningsrester 1 à 2 Spademaal under Overfladen. De to nævnte større Sten har staaet i eller nær ved Hjørner. Laget indeholdt en Del Murbrokker, enkelte hele, røde og gule Mursten, flest af de røde, samt enkelte andre Rester: nogle smedede Jernsøm, nogle Dyreben, et Antal Potteskaar, bl. a. Hanken af en „Stjernepotte“. Af Tagsten var der kun et Par smaa Stumper. Hele Laget var kun en Snes cm tykt. Det laa ovenpaa et tilført Muldrag af ca. $\frac{1}{3}$ m Tykkelse. Man har altsaa dog ment, at Grunden knap var tør nok, og har tilført Jord, før man begyndte at bygge.

At der har staaet et Hus paa Pladsen, er saaledes utvivlsomt. Til Datering indeholdt Fundet desværre ikke meget Materiale. Helt nøje kan Bygningen ikke dateres, men Sagerne tyder paa 18. Aarhundrede og snarest en tidlig Del af Aarhundredet. Enkelte af de røde Sten skulde endda snarest være ældre, men kan jo meget vel være tilført fra et andet, nedrevet Hus.

Saa ringe Fundet var, tillader det dog endnu en Slutning. Et Bondehus kan der næppe være Tale om. Dels kunde man vanskeligt vente, at man for at bygge et saadant havde gjort Grunden højere, dels kunde man næppe i et saadant Hus vente at finde brændte Teglsten. Alt vel overvejet tør man sige, at Undersøgelsen har bekræftet Formodningen om, at Pilenborgs Plads var paa dette Sted. Det svarer nøje til Betegnelsen „tvært over for“, 卞: lige overfor, Erich Pedersens Gaard, det ligger ikke i Byen, men svarer just til Betegnelsen *ad*, 卞: ved Vridsløsemagle; endelig ligger det paa sin Plads i Enghaven. Overensstemmelsen med de skriftlige Data kan vanskelig være bedre. Skade kun, at man ved Nedrivningen

oprindelig skyldes ham. Uden hans Interesse var denne Undersøgelse ikke blevet til.

har været meget grundig med at føre alt brugbart Materiale bort.¹⁾

Noget særlig stort Hus var Pilenborg altsaa ikke. Men det kan godt svare til Horrebows „magis elegantem quam sumptuosam“, mere fint end rigt, kostbart. Dets Længde svarer til 9 Fag. Et af Rummene i Stueetagen (af Kælder var der intet Spor) har været Køkken, med Murstensgulv; et Par af de røde Sten var afslidte paa Kanten af at ligge i et saadant Gulv. Foruden Køkkenet har der vanskelig i Stueetagen kunnet være mere end 3 nogenlunde rummelige Opholdsværelser. Da imidlertid Huset var Fælleseje for Brødrene Bartholin og uden jævnlig har modtaget Rømer, der sikkert altid har haft mindst én astronomisk Medarbejder med sig, og sikkert ogsaa andre Gæster, har det uden Tvivl som andre af Datidens „Lysthuse“ været opført i 2 Etager.

Det tilføjes, at der paa Pladsen kun er sporet dette ene Hus, hvilket ogsaa bedst svarer til det i Acta Consistorii og det ovennævnte Fæstebrev anvendte Udtryk: „Pilenborgs Bygning“.

Om Livet paa Pilenborg vides i øvrigt fra de tidligere Aar af dets Existens overordentlig lidt²⁾. Men Hovedinteressen er i Virkeligheden ogsaa, at Bartholinernes Pilenborg blev Anledningen til Rømers Tusculanum.

Tanken om at bygge sig et særligt, landligt Observatorium, og om hvad han kunde bruge det til, har uden Tvivl været en mangeaarig Plan hos Rømer, før han naaede at bringe den til Udførelse. I et Brev til Leibnitz, af 9. Dec. 1704, trykt i Leibnitii opera, Vol. IV, pars I—II, S. 139, siger han, at han har ønsket sig det i 30 Aar, men først nu har „stjaalet en hel Sommer“ til at indrette sig. Havde man større Optegnelser, Dagbøger ell. lign. fra Rømers egen Haand, havde man sikkert ogsaa kunnet følge Udformningen af Planerne. Nu er hvad der foreligger overordentlig sparsomt. Som bekendt foreligger der dog et Bind Optegnelser, som betegnes *Adversaria*,

1) Største røde Sten: 0,26×0,13×0,08 m; en er kun 0,13 m br., 0,043 m t. Gule Sten ca. 0,11 m br., 0,05 t.; (afslidt) Længden uvis.

2) Se dog E. Philipsen „Nord. Univ. Tidsskrift“, V, 1859.

et lille Foliobind, som af Rømers Enke siden hen (1739) blev skænket til Universitetsbiblioteket, og som er udgivet 1910 af Fru Dr. phil. Kirstine Meyer og Frk. Thyra Eibe. Paa 2 Steder findes Notitser, som naturligt henleder Tanken paa Tusculanum.

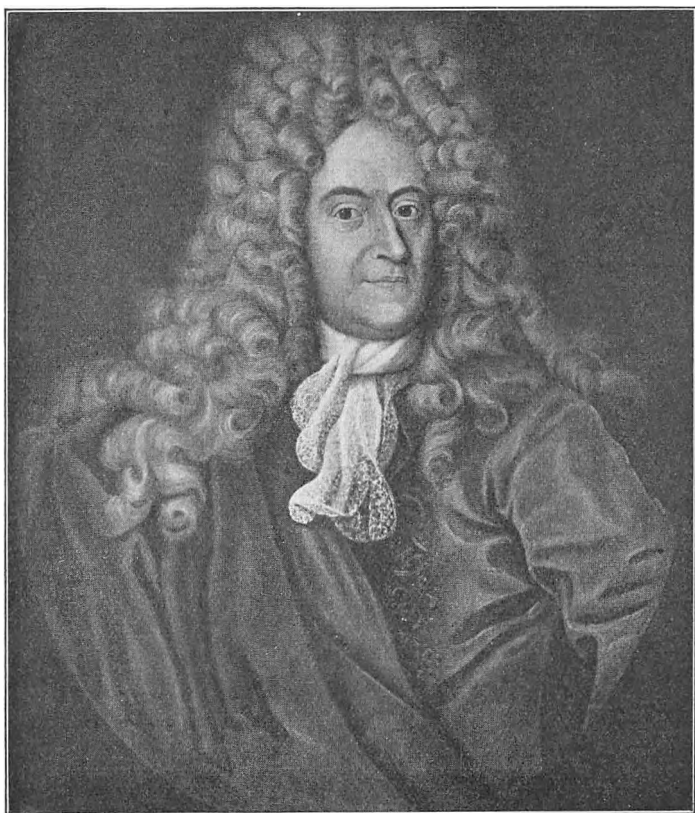

Fig. 2. Ole Rømer. Maleri i Kjøbenhavns Politikammer.

Det ene er Manuskriptets S. 14 b. Der findes her en Haandtegning, som fylder hele Bladet. At det er et Oprids til et Observatorium, set i lodret Snit, er ikke tvivlsomt. Det er tegnet ganske flygtigt, først med Rødkridt, senere delvis overtegnet med Blæk. Det er et firsidet Hus med aaben Tagstol, uden Loft altsaa, men med en Art Hvælving; i Taget er angivet Spalte for Observationerne. Væggenes nedre Halvdel er teg-

net tykkere end den øvre Del; maaske er det forneden tænkt at skulle være Murværk, foroven Brædder. To Linier vandret ud fra Væggene og helt igennem Huset kan maaske betyde, at Rømer har tænkt sig Observatoriet halvt nedsænket i Jorden, noget lignende som Stjerneborg paa Hveen. Kikkertopstillingen er givet ganske løst, midt i Huset; der er kun tegnet en enkelt Kikkert, anbragt paa en høj Fod. Ved Siden af er der tegnet Trin, som maaske skulde være til lettere at betjene Instrumentet. Det er tilskrevet nogle Tal, som maa være Maal, men ikke er ret forstaaelige. Dog synes Tallet 34. 18 at maatte betyde 34 Alen 18 Tommer, men det er langt større Maal, end Tusculanum virkelig fik. Ogsaa Kikkertopstillingen viser, at hvis Tegningen er et Slags første Udkast til Observatoriet, er den senere blevet stærkt ændret.

Et andet Udkast, eller rettere 2, i Modsætning til det foregaaende begge Planrids, men ligesom dette tegnede løst, paa fri Haand, findes paa Indersiden af 2 indtil for nylig sammenklæbede Blade i Manuskriptet, S. 17—18. I September d. A. har Universitetsbiblioteket velvillig ladet Sammenklæbningen opløse, saaledes at Siderne nu helt kan ses.¹⁾

De to Udkast er i alt væsentligt overensstemmende med hinanden. De viser en i Hovedsagen kvadratisk Bygning, der i nogen Afstand omgives af et Plankeværk. Huset er tegnet solret. Det sydøstre Hjørne ser mærkeligt ud. Omtrent en Tredjedel af Væggen i Syd og Øst er bøjet vinkelret indefter og suppleres udenfor Huset med Vægge i Nord og Vest, saaledes at der dannes ligesom en Forstue. Meningen hermed er dog aabenbart en anden, nemlig et Forsøg paa at løse det vanskelige Problem at skaffe Kikkerterne frit Synsfelt. Indbøjningen ligger just ud for Kikkertakserne. Der er angivet 2 Instrumenter, et med Axe i N.—S., et andet i Ø.—V., den samme Opstilling, som senere fandtes i Tusculanum, men de er her stillede frit af hinanden, hver paa 2 Opstandere, medens de i det virkelige Observatorium var sammenbyggede. Trin er tegne-

¹⁾ Disse Sider findes saaledes ikke i den trykte Udgave, der kun nævner, at Bladene er sammenklæbede, og har følgelig ogsaa været ukendte for de astronomiske Bearbejdere af *Adversaria*, v. Biesbroek og Tiberghien.

de i det ene Hjørne; mulig er der altsaa ogsaa her tænkt paa delvis Forsænkning.

Adskilligt tyder paa, at disse 2 Skitser virkelig er Fortegninger til Tusculanum, og dette nærmere Forhold til Virkeligheden bestyrkes ved, at der foroven paa det ene Blad findes nogle Notitser, skrevne med Rømers egen Haand. De er meget flygtigt skrevne og svære at læse. Fru Kirstine Meyer og Frk. Thyra Eibe har godhedsfuldt hjulpet mig med Læsningen og har utvivlsomt med følgende ramt det rette:

indhegning 80 allen plancheverch 20 tylter.

8 bindinger ^{klining} a $2\frac{1}{2}$ all. husets brede $9\frac{1}{2}$ all. .

^{a 5 allen}
30 stolper. 56 all. fodstykke, leyder och løsholter.

15 bielcher 10 allen lange.

24 sperrer 6 allen a 8 allen lange.

til tagget 12 tylter bredder (128).

I sidste Linie er „bredder“ rettet over et andet Ord, vistnok: plancher. Udfor 4.—5. Linie staar med Rødkridt: $\frac{6}{6}$ og i Randen, lidt lavere end sidste Linie, et lille Regnestykke:

$$\begin{array}{r} 32 \\ 4 \\ \hline 128. \end{array}$$

Det hele er aabenbart Opstilling over de til en Bygning nødvendige Træmaterialier, og sikkert til den, der er tegnet paa de samme Blade, altsaa et Observatorium. Bygningen har skullet være af Bindingsværk. Fodstykke, Lejder (3: Bjælken foroven) og Løsholter (Tværstykker) er just Dele af Bindingsværk og kun der. Ordet Klining, som er skrevet til over anden Linie, viser, at Tavlene ikke tænkes udmurede, men kun lerslagne.

Dette svarer godt til Rømers Tanke. Han ønskede kun at bygge et Læ for Instrumenterne. Hans Observatorium skulde have sine Fortrin ikke i ydre Fremtræden, men i indre Værd. I øvrigt kan Tallene ikke ret bringes i Forhold til hinanden. Der er baade for lidt og for meget Træværk, snarest dog mere, end man skulde vente. Mulig hænger det sammen med de Afbindinger og Udskæringer, som maatte foretages for at skaffe Kikkerterne Synsfelt.

Desværre er alle disse Oprids udaterede. Men de 2 sidstnævnte nærmer sig dog saa stærkt til det virkelige Observatorium, som det kendes fra Horrebow, at de næppe kan ligge længe forud for 1704, det Aar, da Rømer endelig fik sin Plan udført. Fra hans egen Haand foreligger det ovennævnte Brev (paa Latin) til Leibnitz Dec. 1704. Han siger her bl. a. følgende om sit Tusculanum: „Stedet er udenfor Byen, imod „Vest, 2 Mil, 63 Tidssekunder fra vort astronomiske Taarn. „Bygningen og Instrumenterne er saadan, som de paa kort Tid, „af nyt og paa min egen Bekostning, har kunnet udføres, egne „de til Brug. Tre Pendulure, 2 større Instrumenter af Metal, det „ene bevægeligt i Meridianen, det andet i første Vertikal, udgør „hele det astronomiske Udstyr. Det har altsammen været i Orden fra Udgangen af September, og rede til Observation, saaledes at der kun ventes paa klar Himmel, som fra denne Aars tid sjælden findes saameget som 2 Dage i Træk.“ —

Beskrivelsen er jo meget summarisk. Derimod meddeler P. Horrebow i *Basis Astronomiae*, 1735, § 355 o. flg. ganske udførlige Oplysninger om det *Tusculanum*, som virkelig byggedes¹⁾). Han kendte det meget nøje, idet han som Rømers Elev selv i udstrakt Grad havde deltaget i Observationerne. Det er ogsaa klart, at han var nøje fortrolig med Observatoriet og de der anvendte Arbejdsmetoder. Men ganske vist, da han afattede sin Beskrivelse, eller i alt Fald da den udkom, var der gaaet en rum Tid, ca. 25 Aar, siden han sidst havde sat sin Fod der; han havde maaske overhovedet ikke været i Vridsløsemagle siden Rømers Død, og det mærkes hist og her, at hans Erindring svigter, hvad der selvfølgelig vanskeliggør Benyttelsen af hans Oplysninger. Foruden Beskrivelsen meddeler Horrebow paa T. VIII den her gengivne Plan og Situation, Fig. 3—4.

Bygningen var kvadratisk, 17 danske eller rhinske Fod paa hver Led²⁾), siger Horrebow, altsaa ca. 5½ m. Gulvet laa en

1) Jvf. C. F. R. Olufsen, *De longitudine speculae Hauniensis*, 1850, S. 31 o. flg. — I. G. Galle, *Olai Roemeri Triduum*, Berolini 1845; passim.

2) Rømers Optegnelse S. 95: 9½ Alen = 19 Fod. Maaske er de 17 Fod Erindringsfejl hos Horrebow.

Fod lavere end Jorden udenom, idet Væggen udvendig var $5\frac{1}{2}'$, indvendig $6\frac{1}{2}'$ høj. Huset var altsaa lidt forsænket, sagtens for, om end kun i ringe Grad, at formindske Vindtryk og Temperatursvingninger. En Del af Rummet (paa Fig. 3 opad tilhøjre) var afdelt som et Slags Opholdsrum med Ildsted ved den ene Væg samt en Hvilebænk (*lectus*). Dette svarer sikkert til den i Udkastene (S. 92) betegnede „Forstue“.

Hovedrummet blev herved uregelmæssigt, nærmest vinkelformet. Ved Væggen fandtes i Hjørnerne 4 Ure, anbragte parvis, samt Støtterne til Instrumenterne, hvis Axe laa $3\frac{1}{2}'$

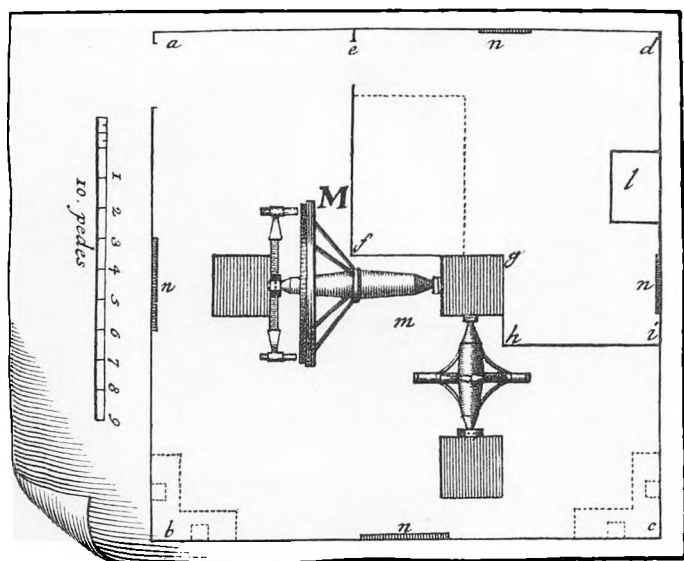

Fig. 3. Observatorium Tusculanum.

c, f, g, h, i: Opholdsrum; a, e: Døre; b, c: 4 Ure; f: Hvilebænk.

over Jordfladen, altsaa vel $4\frac{1}{2}'$ over Gulvet. Støtterne til Kikkerterne var ikke opmurede, men bestod kun af svære Fyrrestolper, 3 ialt, saaledes at den ene var fælles for begge Kikkerter, hvoraf den ene var Meridiancirkelen, den anden Instrumentet i første Vertikal. Horrebow erkender, at det var en Fejl, at de to Instrumenter ikke var helt fri af hinanden (som de jo var i Rømers Plan, jvf. S. 92). Kikkerternes Omdrejningstappe var koniske, ikke cylindriske, udførte i Messing, der som bekendt ved Hamring kan faa en betydelig Haardhed

og Modstandsevne mod Slid. Instrumenternes haandværksmæssige Udførelse var dog ikke saa god, som Rømer havde ønsket. Kikkerterne var til Inddeling af Synsfeltet indvendig forsynede med Traade, 3 horisontale, 7 vertikale, af hvilke de 3 midterste var de mest brugte. Meridiankikkerten, som synes

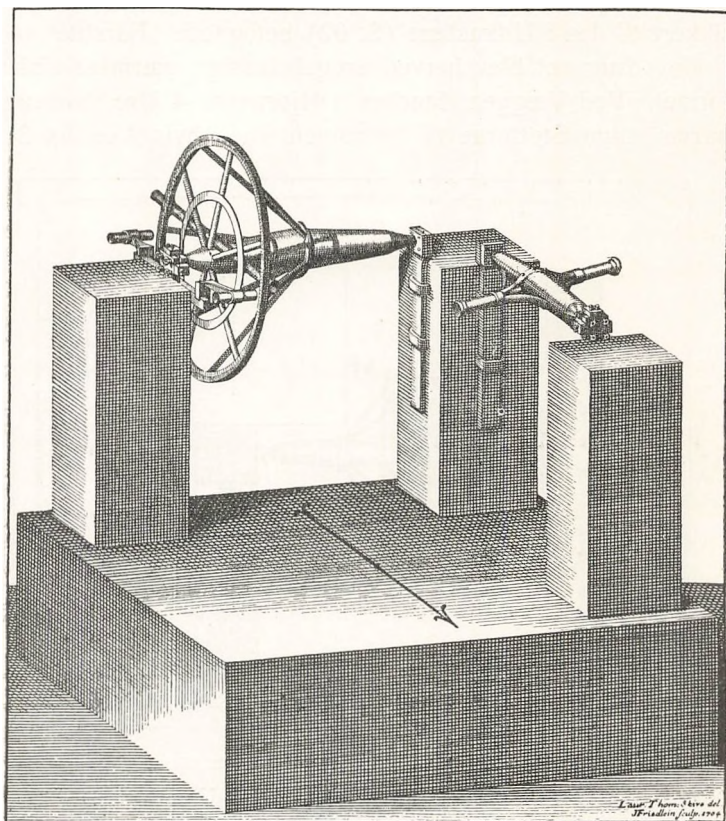

Fig. 4. Observatorium Tusculanum. Kikkertopstillingen.

at have været den mest benyttede, var 5 Fod lang, og dens inddelte Cirkel maalte $5\frac{1}{4}'$ i Tværmaal.

Observatoriet var altsaa færdigt i Efteraaret 1704 og var i Brug til Rømers Død 19. Sept. 1710. Hvad Rømer ønskede at naa, var et Observatorium, hvor Iagttagelserne kunde gøres med større Sikkerhed, „saaledes at Observationerne kan være paalidelige, i Kraft af deres indre Troværdighed mere end Observators, ikke saaledes, at der ikke kan fremkomme

Fejl, men saaledes, at Fejlene røber sig af selve Observationerne; og dernæst, at Observator — — har rigelig Tid. Ved det lodrette og det vandret bevægelige Instrument naas alle Stjerner af første og anden Orden, og der er god Iagttagelse af Polarstjernen“. Endelig nævner Rømer (i det foran nævnte Brev til Leibnitz), at han har truffet adskillige Indretninger til at værgе sig mod Fejl. Hovedopgaven var altsaa at fremskaffe Iagttagelserne i saa ren Form som muligt, at yde et Materiale saa afklaret, at de uundgaaelige Fejl røbede sig selv.

Naaedes nu denne Hensigt? Ja, Samtiden var ikke i Tvivl derom. Observatoriet naaede hurtigt en Berømmelse, der minder om Stjerneborgs. Der tales om talrige, ogsaa højfornemme Besøg derude. Og vel er der til Eftertiden kun levnet overmaade lidet positivt Materiale til Bedømmelse. Men det lidet vurderes af Astronomien overordentlig højt. Det gik jo saaledes, at Rømers Observationer næsten fuldstændig er tabte. I sit Testamente, undertegnet faa Dage før Rømers Død, traf han kun faa Bestemmelser; men en af dem var, at hans Observationer skulde overgives til Kjøbenhavns Universitet. De gik alle til Grunde ved Universitetsbibliotekets Brand. Kun et lille Parti, det berømte Triduum, 3 Dages Observationer 21.—23. Okt. 1706, er bevaret; men disse Observationer er et af Astronomiens klassiske Skrifter, og de er gjorte paa Tusculanum. Og disse i Forbindelse med en Del spredte Iagttagelser, som findes i *Adversaria*, er af en saadan Art, at de har givet de 2 belgiske Astronomer, som har gennemarbejdet hele Materialet, Grundlag for den Dom, at *paa Observatorium Tusculanum er moderne Observation grundlagt*.¹⁾

For øvrigt vides der meget lidt om Rømers personlige Op- hold derude. Men det siges, at han tog derud, saa ofte Lejlighed gaves. Og i hvert Fald kan det vistnok siges med Sikkerhed, at han i den tidlige Morgenstund d. 6. Maj 1707 selv betjente Instrumenterne. Man ventede en Merkurpassage, som

¹⁾ „C'est là, peut on dire, que débuta l'astronomie pratique moderne“. Études sur les notes astronomiques contenues dans les *Adversaria* d'Ole Rømer. v. Biesbroeck et Tiberghien. Vidensk. Selsk. Oversigter, 1913, S. 213—314.

dog ingen Astronom i Europa helt nøje havde kunnet beregne. Det lykkedes Rømer at se det eneste, som paa dette Sted overhovedet kunde ses, nemlig dens allersidste Fase, idet Planeten lige ved Solopgangen, Kl. 4₁₀, passerede ud over Solens Skive. Adversaria indeholder Skitse og Notits med Rømers Haand. —

Ved Rømers Død 1710 var Basis for Observatoriet borte. Huset selv var jo uanseligt, nærmest kun et Læ for Kikkerterne, og er sikkert meget hurtigt blevet nedrevet eller er forfaldet, saa meget mere som det stod paa en lejet Grund. Rømers store Samling af Instrumenter (endnu 1776 nævnes 54) blev samme Aar af hans Enke overdragne til Konsistorium. Professor Schiwe vurderede dem til den betydelige Sum af 1647 Rigsdaler, der tillige med Godtgørelse for Rentetab, 53 Rd., ialt altsaa 1700 Rd., bevilgedes i Konsistoriums Møde d. 13. Dec. 1710. At Instrumenterne fra Tusculanum har været mellem de af Universitetet saaledes erhvervede, maa vist være sikkert.

Efter den Betydning, som Observatorium Tusculanum havde, og med dets nøje Tilknytning til Rømers Personlighed, er det naturligt, at Erindringen om det ikke svandt, samtidig med at dets Bygning borttoges. Gennemses de forskellige Topografier, findes da ogsaa hos alle en eller anden Notits om det. Men den nøjere Stedbestemmelse er hurtigt gaaet tabt. Viden-skabernes Selskabs Detailkort 1766 over Egnen vest for Kjøbenhavn har ud for (øst for) Vridsløsemagle By Betegnelsen „Rudera af Rømers Observatorium“, men uden noget Punkt paa Kortet. Byen er tegnet ganske signaturmæssigt og slet ikke svarende til Virkeligheden, som en rund Klump Huse af forskellig Form. Efter den Plads, Paaskriften har, ser det ud til, at den Forvexling med Pilenborg allerede her er til Stede, som genfindes, lige til Navnet, i Badens Universitets Journal 1793 og senere. I Vridsløsemagle By var en saadan Forvexling ikke overraskende. Pilenborg var jo Herskabets, Bartholinernes Sæde, og Forholdet til Pilenborg var altsaa en Realitet. Derhos bestod Pilenborg mange Aar efter, at Observatoriet var forsvundet fra Jordens Overflade.¹⁾ Mere

¹⁾ Naar Sterm, Beskrivelse over Kjøbenhavns Amt 1836, taler om, at der „endnu findes Spor“, er det sikkert grebet ud af Luften; eller

uforklarlig er den hos flere Topografer optrædende Forestilling, at Observatoriet laa paa en (lille) Høj¹⁾, medens andre henlægger det til Nærheden af Roskilde Kro, altsaa langt mod Øst paa Bymarken²⁾. Forestillingen om, at det laa paa en Høj, fæstnede sig efterhaanden ved, at den anselige „Kongehøj“ ved Vridsløsemagle, skønt den 1780 ved Udskiftningen bærer dette Navn, senere ad Veje, der ikke længere kan spores, udpegedes som „Ole Rømers Høj“, som skulde have givet Plads for Observatoriet. I Egnen selv findes ingen Tradition for dette Navn, men det har ikke desto mindre fundet Vej til de senere Udgaver af Generalstabens Kort. Der er da Grund til at forsøge paa nøjere at bestemme Observatoriets Plads.

Mest nærliggende er det at forsøge at benytte de astronomisk-geodætiske Bestemmelser, som findes hos Horrebow. De kan jo nemlig umiddelbart indlægges paa et Generalstabskort. Desværre viser denne Vej sig hurtigt ikke at være farbar. Men det har sin Interesse at se dette i Enkelthederne.

Rømer siger, at Observatoriet laa 63 Tidssekunder fra (3: Vest for) „vort astronomiske Taarn“. Dette giver $0^{\circ} 15' 7,5''$ vestlig Længde fra Rundetaarn. Men indlægges denne Linie paa Kortet, rammer den helt østen for Vridsløsemagle Mark, i Herstedvester. Helt sikker var man nu heller ikke paa Længdebestemmelsen. Horrebow siger i „Basis Astronomiae“, § 364: „Jeg brugte længe som Forskel mellem Rundetaarns og Tusculanums Meridian 56 Tidssekunder, men efter omhyggeligt at have overvejet Sagen skynder jeg mig at fastslaa, at Tusculanum laa et fuldt Tidsminut mod Vest.“ Da et Tidsminut er 15 Bueminutter, er hans senere Resultat vel bedre end det første, men giver dog ligeledes en betydelig Fejl; en lignende findes i I. G. Galle's Antagelse, at Længden var, østlig for Paris, $0^{\circ} 39' 75,5''$.

Den astronomiske Længdebestemmelse er altsaa haabløs. Man undres maaske over en saa stor Usikkerhed paa Rømers Tid. Dog med Urette. Det er først Telegrafene og en langt se-

hans Hjemmelsmand forveksler de 2 Bygningers Plads. Der kunde vel endnu da have været Rester af Pilenborg at se.

1) Saaledes bl. a. Sterm, l. c.

2) Saaledes bl. a. forskellige Udgaver af Trap's Danmark.

nere Tids Præcisionsure, der har gjort nøjagtige Længdebestemmelser mulige. Tyge Brahes og Keplers Bestemmelser havde endnu større Usikkerhed.¹⁾

Men nu *Bredden*. Det var Rømers Ønske, og bestemmende for den Plads, han valgte, at Tusculanum skulde ligge nøjagtigt Vest for Rundetaarn. Det er indlysende, at dette ved Brugten af Observationerne paa de 2 Steder var en stor Fordel, idet alle Omregninger simplificeredes. Horrebow er ogsaa med Hensyn til Bredden noget usikker, men han er i alt Fald klar over, at Rømer ikke helt havde naaet Maalet. Han siger, at Tusculanums Breddegrad ligger mellem $55^{\circ} 40' 59''$ og $55^{\circ} 41'$. Herved gaar han ud fra, at Rundetaarns Bredde er $55^{\circ} 40' 59''$, og at Rømer altsaa dog havde været nærved at naa sin Hensigt. Men desværre, Rundetaarns Breddegrad er $55^{\circ} 40' 53,4''$!²⁾ Fejlen er altsaa ca. 6 Buesekunder, der omsat i Maal er 180—190 m. For Tusculanums Vedkommende er Fejlen vistnok noget større, 11—12 Buesekunder. — Heller ikke Usikkerheden i Breddebestemmelsen kan lægges Rømer til Last. Tyge Brahes Fejlgrænse er omtrent 3 Gange større; sikrere Bestemmelser naaedes først ved Newton.

Det er altsaa givet, at Forsøg paa ved Tilbageregning fra Observationerne at naa en virkelig brugbar Stedbestemmelse ikke fører til noget brugbart Resultat.

Imidlertid er der en anden Vej, ad hvilken man i alt Fald kan naa til en tilnærmelsesvis Bestemmelse. Der findes hos Horrebow spredt i *Basis Astronomiae* og *Atrium Astronomiae* Oplysninger om, hvorledes man paa Tusculanum korrigerede lagttagelser og Instrumenter, og herigennem gives en Række indirekte Oplysninger:

Basis, 402³⁾: „Mod Syd fra Observatoriet, næsten i dets Meridian, stod der et Kors, paa en Dige vold. — — Korsets ene Arm var lodret, den anden vandret. Den vandrette Korsarm benyttede vi (hvad der paa en Maade ikke var rigtigt; den var nemlig i Virkeligheden lavere end Horisonten) som Horisont.“

¹⁾ Se bl. a. P. Dahlberg, *Jordkloden*, 1923, S. 24—25.

²⁾ Velvilligt beregnet for dette Arbejde af afd. Direktør for Gradmaalingen, Dr. phil. Franz Buchwald.

³⁾ *Basis* og *Atrium* er begge affattede paa Latin. Oversættelsen her er med en vis Frihed for at lette Forstaaelsen. Horrebows Sprog er undertiden noget slynget.

Dette Kors kan kun være *Snubbekorset*; Stedbeskrivelsen er unøjagtig, aabenbart efter Hukommelse. Det staar jo ikke paa en Dige vold, men paa en Høj. Som bekendt har det maattet fornyes flere Gange, og man kan altsaa ikke være helt sikker paa, om det stod oprejst i 1704—10. Men det nævnes 1654, 1730 og 1745, og der vides intet om noget andet Kors i Nærheden af Vridsløsemagle.

Endvidere Basis 1, § 443, hvor der tales om Korrektion af Instrumenterne ved Observation af to hinanden diametralt modsatte Punkter:

„Sydpunktet var Toppen af et Træ i Landsbyen Ishøj, Nordpunktet en Aabning i Skoven.“¹⁾

Hertil maa endvidere føjes en Bemærkning i Basis § 359:

„Sikkerlig har Rundetaarn, skønt det er højt, intetsteds, undtagen mod Syd, Fordelen af fri Horisont; disse Bekvem- og Ubekvemmeligheder deler det med Kikkerten paa Observatorium Tusculanum.“ Ved „fri Horisont“ maa forstaas Havhorisont.

Sammenstilles nu dette, tilligemed Horrebows S. 84 nævnte Bemærkning, at Observatoriet laa paa et højere Sted af det aabne Plateau, fremgaar altsaa følgende: Observatorium Tusculanum har ligget meget nær Nord for Snubbekorset. Det har ligget saaledes, at Havet har kunnet ses (i Syd), men saaledes, at den vandrette Korsarm paa det daværende Snubbekors saas lavere. Det skal ligge i Linie mellem Ishøj og en Aabning mellem Træerne i den nærmeste Skov i Nord, desværre et lidt ubestemt Punkt; den nærmeste Skov er Gandløse Ore. Endvidere skal Pladsen være paa et mere ophøjet Sted paa „Plateauet“, Bakkefladen Nordøst for Vridsløsemagle. Og endelig skal det, som anført foran S. 84, ligge Nordøst for Pilenborg og i kort Afstand. Saaledes bliver Beliggenheden med al Sikkerhed indenfor den paa omstaaende Fig. 5 betegnede Kreds. Herved kan der ikke lægges Vægt

¹⁾ I Rømers Adversaria S. 74 b findes endnu en Bestemmelse, med en øst—vestlig Linie. Desværre er den ikke forstaaelig. Østpunktet er Skorstenen af et mindre Hus, som synes at kaldes „Kvæsthuset“, Vestpunktet er mere ubestemt: mellem Træer i Landsbyen (Vridsløsemagle?). Et Hus synes overhovedet ikke at have ligget paa Bymarken øst for Byen. Mulig kunde der være Tale om et „Kvæsthus“ længere inde ad Kjøbenhavn til, men et saadant synes ikke paaviseligt.

paa Horrebows Angivelse af Afstanden, omtrent 100 Passus. Hvis herved forstaas den romerske Passus = 5', bliver Afstanden for ringe. Den har i Virkeligheden været omtrent det dobbelte, ca. 1100' = 340 m, men dog kun en kort Spadsere-tur fra Landstedet.

Man kunde sige, at Linierne dog rykker nær hen til Kongehøjen, og at der altsaa maaske dog kunde være noget sandt i, at Kongehøjen var Pladsen. Paa Højens lidt afladede Top

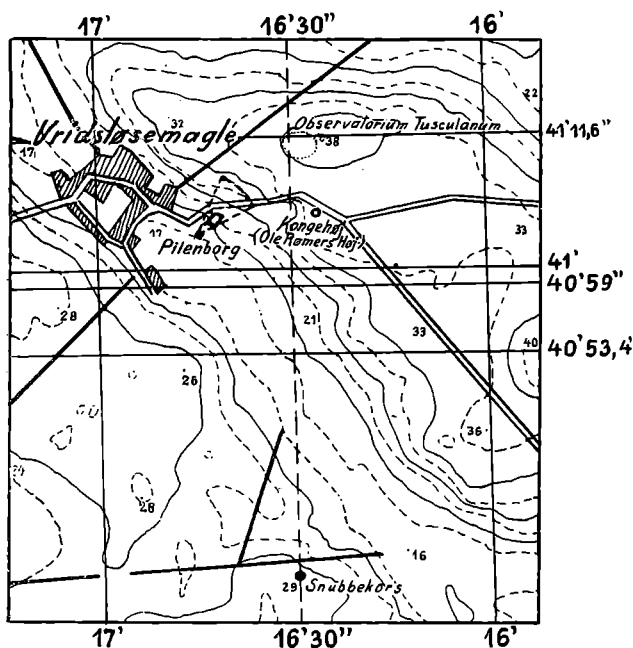

Fig. 5. Situation. Omrids af nuv. By. Pilenborg.
Et derfra udg. Cirkelsnit angiver Retning og Afstand
for Observatoriet efter Horrebow; endelig: Tusculanums
antagne Plads.

kunde der lige være Plads nok. Men atter her er det saa heldigt, at en Bemærkning hos Horrebow giver et afgørende Vidnesbyrd. Han siger nemlig, Atrium, § 118, hvor der tales om, at Rømer vilde have Observatoriet til at ligge nøje paa Rundetaarns Breddegrad: „Og lettelig ser den, som betragter Observatoriets Beliggenhed, at just dette har været Aarsagen til at rejse det paa et Sted, for hvilket man hvert Aar i Leje maatte betale Bonden 1 Rigsdaler, endskønt der 200 eller 300,

ikke flere, Passus mod Syd laa en lille Høj, som var i høj Grad egnet for Observatoriet, og hvor man kunde have haft det uden denne Udgift!" Ganske vist fejler den gode Horrebøw atter baade i Afstand og Retning, men ser man paa Kortet eller paa Forholdene paa Stedet, kan der vanskeligt være nogen Tvivl om Sagen.

Og der findes yderligere en lokal Tradition, som henlægger Observatoriet just til et Punkt paa det Fig. 5 betegnede Sted. En ældre Mand i Vridsløsemagle erindrer, at der her i Nærheden i hans Ungdom var et Sted med en Del Sten i Jorden. Han spurgte sin Fader, hvos disse Sten vel kunde stamme fra, og fik det Svar, at der i gamle Dage havde været Stjernekerigeri der.¹⁾ I Virkeligheden stammede Stenene vist fra en sløjfet Langdysse, „Rodysse“. Men hvad der er af Tradition, viser altsaa *ikke* til Kongehøjen. Og naar Observa-

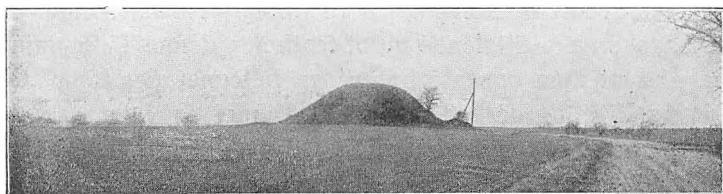

Fig. 6. Kongehøj („Ole Rømers Høj“).

toriet laa paa et Sted, hvoraf der skulde betales Leje, forstaas saameget lettere, at det er borttaget hurtigt efter Rømers Død.

Pilenborg havde en noget længere Eksistens. Antageligt har „Lysthuset“ existeret til omkring 1740. I 1720 havde Bartholinerne ved Mageskifte med en dem tilhørende Gaard i Vridsløselille erhvervet sig en Ejendomsgaard i Byen og derved knyttet sig endnu stærkere til Stedet. Men Glansen om Stedet svandt alligevel med Tusculanum. Kun svagt spores Pilenborg gennem Kirkebøgerne. I Daabsprotokollen for Sengeløse Sogn nævnes 1733: „Dom. Judicia havde Jesper Olsen en ung Søn til Daab og Christendomb, som blev kaldet Oluf; Doctor Hans Bartholins husholderske bar barnet“. Og samme Aar, Festo omnium Sanct, ved en anden

¹⁾ Meddelt af Gaardejer N. L. Nielsen.

Daab: „Hans Høyærværdighed Doct. Bartholinus (!) Husholderske paa Pilenborg, Mademoiselle Karen bar Barnet.“¹⁾ Endnu i dette Aar har altsaa Pilenborg været til, siden Bartholinerne holdt en Husholderske paa Stedet. Men efter Caspar Bartholins Død 1738 og Hans Bartholins 1739 er det formentlig opgivet og nedrevet. Maaske ligger et Fingerpeg i, at Rømers Enke just 1739 skænkede „Adversaria“ til Universitetsbiblioteket. Saalænge Pilenborg bestod, havde Bogen en naturlig Plads som Relikvie paa dette Sted.

Huset skulde ganske vist hjembydes Universitetet. Men den allerede temmelig gamle Bygning har næppe, selv om dette er sket, kunnet have nogen Interesse længere. Acta Consistorii mangler dog for de omliggende Aar, saaledes at det ikke kan ses, om det er sket eller ikke.

Af Tusculanum er der altsaa ikke længere Spor, af Pilenborg kun svage Rester. Selv om der ikke er gammel Tradition for at knytte Kongehøjen til Rømers Navn, kunde det da maaske være tiltalende nu at fastholde denne Tilknytning, saaledes at man ogsaa i Fremtiden betegner den som „Ole Rømers Høj“ og derved fastholder Mindet om ham nær det Sted, hvor en ikke uvæsentlig Del af hans videnskabelige Gerning udførtes.

T I L L Æ G .

Ole Rømers Testamente.

Efter „Sjællandske Registre“ oprettedes Rømers Testamente under 13. Sept. 1710 og confirmeredes 19. Sept. s. A. Det havde følgende Ordlyd:

— Kiendes ieg underskrevne Ole Rømer, at som den almægtige Gud haver ladet mig leve nu paa det tolvte Aar udi et kierligt og eenigt Egteskab med min Kiære Hustru Else Malene Bartholin, hvorefter hans navn være lovet, og det ikke haver behaget den gode Gud, at at give os livs arvinger; Jeg og hvis mig af Høy-Kongel. Naade af Hans May.t's min allernaadigste Overherre og Konge, og Hans Hlw. Fader Salig og Høylovlig Ihukommelse haver allernaadigst været

¹⁾ Gaardejer N. L. Nielsen har velvillig gjort mig opmærksom paa disse Notitser.

tillagt til min underholdning mesten deel haver anvendt og bekostet paa mine *astronomiske observationer*, som ieg altid haver *æstimered* over alt det ieg haver kiend (?) i Verden, saa ieg ikke selv veed, hvad ieg kand efterlade for min kiere Hustru; da haver ieg nu; paa min allernaadigste over Herres og Konges allernaadigste behag og *Confirmation* gjort følgende *Testament* som efter min død uryggelig skal holdes, nemlig at bemeldte min kiere Hustru *Else Malene Bartholin* skal uden nogen forsegling, Registrering eller Vurdering, nyde alle vores efterladte fælleds Midler, med hvad navn de nævnes kand, og være min eeneste arving, dog at hun giver og betaler til mine Søster børn som følger, nemlig *Ane Aagaard* To Tusinde Slettedaler, *Mag. Christen Rømer Aagaard* Et Tusind Slettedaler, *Christine Cathrine Aagaard* Fem Hundrede Slettedaler og *Benedicte Maria Aagaard* Fem Hundrede Slettedaler, som gjør tilsammen To Tusinde Sex Hundrede, sex og tredsindstiuge Rigsdaler 4 m (mark) danske, hvilke 2666 Rd. 4 Mk., naar de efter min død tilsammen betales af min kiere Hustru, da skal hun for videre arv Søgning af mine arvinger aldeles fri være, og alt det øvrige Vores Efterladenskaber, naar den bortskyldige giæld er betalt, som sit eget allene nyde og beholde, dog hvad mine Astronomiske observationer, om hvilken oven er meldet, angaar, da agter ieg derom at gjøre een særdeles *Disposition*, hvilken skal findes i min Kiere Siælesørgers Velædle *Professor Christen Worms* Hænder, til bekræftelse haver ieg dette med egen haand underskrevet og forseiglet og aller tienligst begiered Hans Excellentz Høyædle og Velbaarne Geheime Raad Hlw. *Mathias Moth* og Velædle Professor *Christen Worm*, dette med mig til vitterlighed at underskrive og forseigle. Kiøbenhavn den 13 Septembris Anno 1710.

O. Rømer.

L. S.

Til Vitterlighed efter begiering *M. Moth*.

Til Vitterlighed efter begiering *C. Worm*.

(L. S.)

Confirmationen indeholder følgende Bemærkning: „— — dog skatte og tiende penge samt ald Os tilkommende arvefaldsrettighed i alle maader uforkrenket, saa og, at der strax

betales 30 Rigsdaler, halvparten deraf til vor Frelzers Kirke i Christianshavn, og den anden halve part til Navigations Skolen paa vort Landværn."

Rømers Død indtraf d. 19. Sept. s. A.

Under 3. Okt. bevilgedes det, at „Liget maa staa paa Kirkegulvet under parantationen (Parentationen, Sørgetalen), og at Sangklokkerne maa lade sig høre ved Ligbegængelsen 3 Timer over den ordinære Tid. Jordefærden fandt selvfølgelig Sted fra Vor Frue Kirke.
